

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 1 Nisan 2022

ss. 265-285

Makalenin Geliş

Tarihi

28/03/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

17/04/2022

Yayın Tarihi

30/04/2022

ŞEMSEDDİN-İ SİVÂSÎ'NİN MENÂKIB-I İMÂM-I ÂZAM ADLI ESERİNDE EHL-İ SÜNNETE MUHALİF ANLAYIŞLARA YÖNELTİĞİ TENKİTLER¹

Okan DOĞAN²

ÖZET

XVI. yüzyılda mutasavvıf, âlim ve şair kimliğiyle öne çıkan mümtaz şahsiyetlerden biri de Şemseddin-i Sivâsî'dir. Çalışmamıza kaynaklık eden eser, Şemseddin-i Sivâsî tarafından kaleme alınan *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı mesnevidir. Bu mesnevî, dinitasavvufî mesnevîlerin alt kategorisinde yer alan "din uluları ve evliya menkabeleri" kısmına dâhil edilebilecek bir eserdir. Eser, İmâm-ı Âzam'ın hayatından kesitler sunan biyografik türden bir çalışma mahsulü olmasının yanı sıra yer yer dinin temel esaslarına temas eden, yer yer ahlâkî öğütler veren bir metin özelliği de göstermektedir. Bu çalışmanın konusu, Şemseddin-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eserinde Ehl-i Sünnet anlayışının karşısında yer alan zümrelere yönelttiği tenkitlerdir. Giriş bölümünde eser ve Şemseddin-i Sivâsî hakkında bilgi verilmiştir. Ehl-i Sünnet ve ehl-i bidat kavramları tarif edildikten sonra tarihî süreç içerisinde Ehl-i Sünnet anlayışı ile bunun karşısında olan itikadî anlayış ve zümrelerden kısaca bahsedilmiştir. Şemseddin-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eserinde bu zümrelere karşı yönelttiği tenkitler, örnek eserden seçilen beyitlerden hareketle ortaya

¹ Bu makalede örnek olarak alınan beyitler için tarafımızca hazırlanan "Şemseddin-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin)" (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2021) başlıklı doktora tezindeki tenkitli metin esas alınmıştır.

² Dr., MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, okanet58@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-9291-5878

konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle, 16. asrın mühim mutasavvıflarından ve Halvetîliğin dört şubesinde biri olan Şemsiyye'nin kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî'nin bu konudaki yaklaşımı ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Şemseddîn-i Sivâsî, menâkıb, *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*, Ehl-i Sünnet, Ehl-i bid'at, Rafizîlik.

SEMSEDDÎN-I SIVÂSÎ'S CRITICAL APPROACH TO OPINIONS AGAINST AHL AS-SUNNAH IN HIS MANÂQİB-I İMÂM-I ÂZAM

ABSTRACT

Şemseddin-i Sivâsî is one of the prominent personalities who came to the fore with his sufi, scholar and poet identity in the 16th century. The work that is the source of our study is the masnavi named *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* written by Semseddîn-i Sivâsî. This masnavi is a work that we can include in the subcategory of religious-mystical masnavi, in the section of "religious nations and saints legends". In addition to being a biographical work that presents sections from the life of Imam-i Azam, the study also shows the characteristics of a work that sometimes touches on the basic principles of religion and gives moral advice from time to time. The subject of our study is Semseddin-i Sivâsî's criticisms against the groups that are against the Ahl al-Sunnah understanding in his work named *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*. In the introduction part of our study, information about the work and Semseddin-i Sivâsî is given. After defining the concepts of Ahl as-Sunnah and Ahl al-bidat, the understanding of Ahl as-Sunnah and the theological understandings and groups that are against it in the historical process are briefly mentioned. Şemseddin-i Sivâsî's criticisms against these groups in his work named *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* have been tried to be put forward with the help of the couplets selected from the sample study. Thus, the approach of Semseddin-i Sivâsî, who is one of the important mystics of the 16th century and the founder of Semsîyye, one of the four branches of Halvetîlik, will be tried to be discussed.

Keywords: Şemseddîn-i Sivâsî, manâkıb, *Manâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, Ahl al-Sunnah, Ahl al-bid'at, Râfidîlik.

GİRİŞ

XVI. yüzyılda âlim, mutasavvıf ve şair kimliğiyle öne çıkan şahsiyetlerden biri de Şemseddîn-i Sivâsî'dir. Şemseddîn-i Sivâsî, kurucusu olduğu Halvetiyye

tarikatinin Şemsiyye şubesi ile bağlularını irşat eden bir şeyh; manzum ve mensur olarak kaleme aldığı 24 eserle velûd bir müellif, kendisine tahsis edilen vazifesiyle halkı aydınlatan bir vâiz olarak yalnızca Sivas ve çevresinde tanınmamış, şöhreti payitahta kadar uzanan bir şahsiyet olmuştur. Çalışmamızın konusu, Ehl-i Sünnet anlayışının dışında veya karşısında yer alan zümrelere Şemseddin-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eserinde yönelttiği tenkitlerdir. Bu bağlamda, eserde yöneltilen tenkitlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için önce tarihi sürece temas etmek yerinde olacaktır. Onun ardından eserden örneklerle Ehl-i Sünnet karşısında yer alan zümrelerin anlayışları ve bunlara müellif tarafından yöneltilen tenkitlerin neler olduğu metinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dini-tasavvuf mesnevîlerin alt kategorisinde yer alan “din uluları ve evliya menkabeleri” kısmına dâhil edebileceğimiz eser, İmâm-ı Âzam'ın hayatından kesitler sunan biyografik mahiyette bir eser olmasının yanı sıra yer yer İslam'ın temel esaslarına temas eden, yer yer ahlâkî öğütler veren bir eser özelliği de göstermektedir. Sözlüklerdeki tariflere bakıldığında, “menkabe” kelimesinin, *övgüye layık güzel bir davranışta bulunan, erdemleriyle ön plana çıkan kişilerin hâllerinin anlatımı* manasına geldiği görülür. Ayrıca “menkibe” şeklinin galat (yanlış) olarak yaygınlaşmasına rağmen söz konusu kelimeyi “menkabe” biçiminde kullanmanın aslına daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Menkabe kelimesinin çoğulu menâkıbtır. Menâkıb, *Allah'ın dostluğunu kazanmış veli denilen büyük şahsiyetlerin izhar ettikleri kerâmetleri anlatan küçük hikâyeler* (Kaya 2007: 512) demektir. Tahkiye (hikâye etme), yüzyıllar boyunca güçlü bir gelenek hâlinde edebiyatımızda varlığını sürdürmüştür. Tasavvuf ve tekke kültürünün topluma aktarılmasında sözlü gelenekte oluşan birikimin kimi zaman dilden dile, kimi zaman da sadırdan satıra düşerek gelenekteki yerini almasına hizmet eden kitap türlerinden biri de menâkıbnâmelerdir (Kara, 2010: 53). Eğitici, yol gösterici bir mesaj taşıyan menkabeler, din büyüklerinin, tarihî şahsiyetlerin ve kahramanların hayatları, faziletleri ve olağanüstü davranışlarından bahseder. Asıl olarak şeyhi yüceltmek, onun tasarruflarını ortaya koymak, müridin tarikata olan bağlılığını ve hürmetini arttırmak ister (Ceyhan ve Koyuncu 2017: 16-17). Aynı zamanda tarikatın toplum karşısındaki geçerliliği, saygınlığı ve değeri de bu yolla sağlanmaya çalışılır. Birer irfan mektebi konumundaki tasavvufî yapılar gelenegin ürettiği anlatıları bağlularının terbiye ve tezkiyesi için kullanır (Kılıç 2012: 85-88). Mürşidin/velinin en temel gayesi, müritlerinin karakterini nebevî modele uyum sağlayacak kıvama getirmektir. Tasavvufî gelenekte karakterin oluşturulması o kadar önemlidir ki ünlü mutasavvıflar bunu “*Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak*” olarak nitelendirirler (Chittick, 2019: 73). “Menâkıbnâmelerin okuyucu kitlesi olan müritlerin ve sair halkın ulaşmak

istediği nokta, aslında yeni birtakım olaylar öğrenmek değil, aksine hatırasını aziz bildiği veliyi anarak kalbî huzurunu bu yolla sağlamaktır.” Bu nedenle menâkıbnâmeler, bir kez okunduktan sonra bir kenara konulmak için değil tekrar tekrar okunmak için kaleme alınmışlardır. Buradan hareketle diyebiliriz ki müritler ve farklı halk tabakalarından insanlar, gönüllerinde yer edinen mürşitlerinin hâllerini âdeta bir vird ve ezkâr ciddiyeti/hassasiyeti içinde bu metinlerde okumuşlardır (Ocak, 2016:65). Menkabeler konu edindikleri kişinin ayırıcı vasıflarıyla öne çıkmasını, yüceltilmesini hedeflediği gibi istikamet (doğruluk), cömertlik, merhamet vb. gibi ahlâkî değerleri gündeme getirmeyi de hedefler. Menkabelerde ele alınan şahıs üzerinden idealize edilmiş bir dünya tasavvuru vardır. Dolayısıyla ortaya konulan değer yargıları, toplumun psikolojik karakterini belirlemede de bir ölçüt olarak kullanılabilir. Bu eserlerdeki malzemelerin büyük kısmı ait olduğu tarikat çevrelerinin tarihçesini, fikir ve inanç dünyasının kodlarını bize verir.

Şemseddîn-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti

Ahmed Şemseddîn Ebu's-Senâ bin Muhammed Ebi'l-Berekât bin Ârif bin Hasan ez-Zilî es-Sivâsî ya da kısaca Şemseddîn-i Sivâsî olarak bilinen müellif, H926/M1520'de Tokat'ın Zile ilçesinde doğmuştur. Adı, Ahmed; lakabı, Arakiyecizâde Şemseddîn Efendi'nin vermiş olduğu Şemseddîn; künyesi, Ebu's-senâ'dır. Zile'de doğan müellif “ez-Zilî” ve hayatının büyük bir kısmını Sivas'ta geçirdiği için “es-Sivâsî” nisbeleri ile bilinir. “Kara Şems” ve “Şems-i Aziz” de Sivas'ta müellif için kullanılan diğer lakaplardır. Şiirlerinde ise “Şemsi” mahlasını kullanmıştır (Aksoy, 2005:4; Aşkun, 1948:11; Süer, 2015: 5). Pek bilinmeyen sıfatlarından biri de Receb-i Sivâsî'nin ifadesiyle “*Şemsü'l-milleti ve'd-dîn*”dir (Necmü'l-Hüdâ-Çınar, 2020:30). Şemseddîn-i Sivâsî'nin babası Ebu'l-Berekât Muhammed Ez-Zilî'dir. Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhlerinden olan Amasya'daki Şeyh Habîb-i Karamanî'nin (ö.1496) halifelerinden olan el-Hac Hızır el-Amâsî'nin halifesidir (Aksoy 2010:523; Çöm 2010:23). Şemseddîn-i Sivâsî hıfzını babasının yanında tamamladıktan sonra yedi yaşında onun tarafından hayır duasını almak için babasının mürşidi olan Amasya şeyhi Hacı Hızır Efendi'ye götürülür (Bursal Mehmed Tahir 1333/1915: 95). Bu ziyaretten sonra ilk tahsiline Zile'de başlar. Ardından kardeşleri Muharrem ve İbrahim Efendilerin yanına Tokat'a gönderilir. Arakiyecizâde Şemseddîn Mahvî Efendi'nin derslerine devam ederek aklî ve naklî ilimlerde kendisini yetiştirir (Aksoy, 2005:4). Tahsilini bitirdikten sonra 20 yaş civarında, İstanbul'a gelerek sahn medreselerinden birinde müderrislik vazifesi yapar. Bir müddet sonra istifa ederek Şam'a gider ve bir seneye yakın bir zaman sonra hac farızasını da eda ederek Zile'ye döner. Vaaz ve nasihate

başlar. Bu arada kendisinde sülûk isteğinin artması neticesi Amasya'ya giderek Ezine Pazarı'nda babasının şeyhi Hacı Hızır'ın halifelerinden Muslihuddîn Efendi'ye intisab eder. Şeyhinin vefatı üzerine Tokat'a ve sonra Zile'ye dönerek tedris faaliyetine ve halka vaaz vermeye devam eder ve takriben 1555 yılında Abdülmecid-i Şirvanî'ye (ö.1565) intisab eder (Aksoy, 2005: 4-6). Şirvanî'ye on bir yıl hizmet eden Şemseddîn-i Sivâsî, seyr-i sülûkünü tamamlayarak hilafet aldıktan sonra Zile'ye dönüp halkı irşat etmeye başlar. Şöhreti yavaş yavaş çevre illere yayılır. İrşat faaliyetleriyle çevrede tanınmaya başlayan Şemseddîn-i Sivâsî, Sivas valisi Hasan Paşa (ö.1567) tarafından 1564'te inşa ettirilen Yeni Cami/ Koca Hasan Paşa Camii'nde (Meydan Camii) görevlendirilir. Sivâsî, 43 yaşında geldiği Sivas'ta 34 yıl vazifesini icra etmiştir. Damadı Receb-i Sivâsî, Şemseddîn-i Sivâsî'nin Sivas'a gelmeden önce de on altı sene vaaz ve irşatta bulunduğunu söyleyerek toplamda elli yıl hem camide hem kendisine yapılan dergâhta vaaz, nasihat, taat, riyazet ve irşat faaliyetleri ile meşgul olduğunu ifade etmiştir (Necmü'l-Hüdâ, 2020: 76; Süer,2015: 9). Şemseddîn-i Sivâsî Rebîülevvel 1006'da (Ekim 1597) vefat etmiş ve Meydan Câmii hazîresine defnedilmiştir (Aksoy, 2010: 523-526). Şiirlerinde Şemsî mahlasını kullanan Şemseddîn-i Sivâsî; mutasavvıf, âlim, nâsir ve şair olarak karşımıza çıkar. Mezhebi Hanefî, meşrebi Muhammedî, tarîkatı Halvetî'dir. En yaygın tarikatlardan biri olan Halvetîlik, Ömer Halvetî'ye (ö.1398) nispet edilmektedir. Bu tarikatın ikinci pîri sayılan Yahyâ-yı Şirvânî (ö.1466) yaşadığı devirde Azerbaycan muhitinde gelişen Bâtınîlik hareketine karşı Ehl-i Sünnet inancını savunmuş; onun gayretleri neticesinde Şii inançları bu bölgeye nüfûz edememiştir (Rıhtım 2013: 265, Gündüz 2019:80). Osmanlı Devleti'ne Kafkaslar'dan gelen Halvetîlik; Anadolu'da, Balkanlar'da, Mısır'da ve Kuzey Afrika'da hızla yayılmış ve çok sayıda kola ayrılmıştır. Halvetîliğin dört ana kolundan biri olan Şemsiyye, Şemseddîn-i Sivâsî tarafından kurulmuştur. Şemseddîn-i Sivâsî'nin Sivas'a gelmesiyle birlikte daha geniş bir sahaya yayılan Şemsiyye, halifesi Abdülmecid-i Sivâsî (ö.1639) tarafından İstanbul'a taşınmış ve yaygınlık kazanmıştır. Bilhassa Abdülmecid-i Sivâsî'nin yeğeni ve halifesi olan Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin (ö.1651) gayretleriyle İstanbul'da yayılmış ve Sivâsiyye adıyla varlığını devam ettirmiştir (Türer, 2015: 263-273, Uludağ, 2014: 36-37). Şemseddîn-i Sivâsî, meşhur bir mutasavvıf ve velûd bir müelliftir. Tasavvuf, onun eserlerinin mihverini teşkil eder. Pek çok mutasavvıf müellifte de görüldüğü gibi onun gayesi, edebî eserler vermek ve bu kitaplarla şöhrete kavuşmak değil, o metinler vasıtasıyla tasavvufî görüşlerini geniş halk kitlelerine ulaştırmaktır. Çoğunluğu dinî, tasavvufî sahada olmak üzere manzum ve mensur toplam yirmi dört eser kaleme almıştır. Bu eserlerin on ikisi manzum, on ikisi mensurdur. Mensur eserlerinin ikisini Arapça olarak

telif etmiştir. Müellif, vefatından yaklaşık dört yıl kadar önce H.1001'de (M.1593) tamamladığı *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eserinin sonunda o yıla kadar yazdığı eserlerini sıralar ve bu eserinin 20. eseri olduğunu: “Yigirminci düşübdür bu “Menâkıb/ Olupdur Bû Hanîfi-çün mevâhib”³ beytiyle belirtir. H. 1003'te (M.1596) tamamladığı *Nakdû'l-Hâtır* ise son eseridir.

Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam

Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam'a geçmeden önce Şemseddîn-i Sivâsî'nin dördüncü eseri olarak telif ettiği “*İrşâdü'l-'Avâm*” adlı eserine çalışmamızın konusuyla alâkalı olduğu için öncelikle ve özellikle dikkat çekmek isteriz. 255 beyitlik küçük bir mesnevî olup aruz vezninin “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla tertip edilen eser, 1567 yılında telif edilmiştir. Şemseddîn-i Sivâsî'nin Sivas'a yerleştikten sonra telif ettiği ilk eserdir. Eserin en dikkat çekici özelliği ise, hacim yönünden küçük olmasına rağmen müstakil olarak Ehl-i Sünnet'e muhalif itikadî anlayışlardan özellikle Râfiziliğin tenkidine ve Rafizilerin hatalı davranışlarını düzeltmeye hasredilmiş bir eser olmasıdır. Eserin temas edilebilecek başka bir tarafı ise muhtevasıyla alâkalıdır: Şair, nasihat-nâme türünde kaleme aldığı *İrşâdü'l-'Avâm*'da, tahkiye üslûbunu kullanarak “hikâye” başlığı altında anlattığı meseleleri ayet ve hadis iktibaslarıyla zenginleştirmiştir. Tasavvuf sahasındaki yanlış anlayışları düzeltmek, halkı hatalı bilgilere, yanlış itikadî anlayışlara ve özellikle Anadolu'da sürdürülen Şii (Râfizî) propagandasına karşı uyarmak amacını gütmüştür (Akkaya, 2015: 51-52).

Şemseddîn-i Sivâsî, telif ettiği yirminci eserine *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adını vermiştir. Eser, İslam dininin amelî mezheplerinden biri olan Hanefiliğin kurucusu İmâm-ı Âzam'ın hayatını, faziletlerini ve bazı kerametlerini ele almaktadır. Söz konusu mesnevi, bu yönüyle, ilhamını ve özelliklerini ilk dönem eserleri olan tabakât ve fezâil kitaplarından almaktadır. Eserde ayrıca temel itikadî meselelere temas edilmiş ve İslam akide esaslarına muhalif bulunan anlayışlar da tenkid edilmiştir. *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*'da müstakil bir sebep-i telif kısmı vardır. “*Sebeb-i Te'lif-i İn Menâkıb-ı Seniyye*” adını taşıyan bu kısımdaki bazı beyitler şu şekildedir:

İmâm A'zam ki oldur Bû Hanîfe
Hem oldur muktedâ dîn-i hanîfe (555)

Olupdur mezhebi hayrû'l-mezâhib
Toludur kavli aktâr u menâkib (556)

³ Tenkitli metnin 2962. Beyti.

Odur erbâb-ı ilmüñ dürr-i tâcı
Anuñla oldı bu ilmüñ revâcı (557)

O serdi ümmete ilmüñ simâtın
O sardı mehdine ilmüñ kımâtın (558)

Çü yazmışduñ menâkıb Çâr Yâr'a
Zamânunda yayıldı her diyâra (561)

Anuñla şâd olup ahbâb u ashâb
Refâvız çeşmine hâr oldı her bâb (562)

Gel imdi Çâr-Yâra bu imâmı
Bişinci eyle yaz bundan kelâmı (563)

Müellif, İmâm-ı Âzam olarak kabul ettiği Ebû Hanîfe'nin bir İslam müctehidi, önderi olduğunu belirterek konuya girer. Onun sözlerinin güzelliklerle dolu ve en hayırlı mezhebe sahip olduğunu ifade eder. İlim erbabının en seçkin kişisi olarak "ümmete ilim sofrasını yayan", "ilim beşiğine örtüsünü saran" kişi olduğunu latif ifadelerle dile getirir. Sonrasında ise ağabeyi Muharrem Efendi'nin tavsiyesiyle Dört Halife'nin faziletlerini anlatmak için kaleme almış olduğu "Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn" adlı eserle Râfizîler'e gerekli dersi verdiğini belirtir. Beşinci kişi olarak da İmâm-ı Âzam'ı anlatan bir eser yazması gerektiğini söyler. Şemseddîn-i Sivâsî de ağabeyinin bu tavsiyesine uyarak eserini hazırlar.

Şemseddin-i Sivasî'nin İslam devletinin Hz. Peygamber'den sonra idarecileri olan raşit halifeleri müteakiben beşinci sırada ele aldığı ismin Ebû Hanîfe oluşu ona verdiği değeri göstermesi bakımından önemli görünmektedir. Eserini, Arapça yazılmış birçok kaynaktan yararlanarak, nakiller ve rivayetlerle zenginleştirerek kaleme aldığını belirtir. Eser, aslında ağabeyi Muharrem Efendi'nin Arapça ve mensur olarak kaleme aldığı "*Menâkıbu Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*" adlı eserinin Türkçeye nazmen çevirisidir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu mesnevi; her ne kadar ağabeyi Muharrem Efendi'nin Arapça kaleme aldığı menâkıbın bir çevirisi olsa da; Ebû Hanîfe hakkındaki yegâne manzum menâkıbnâme oluşu, dilinin kıvraklığı, ifade ve kaynakça zenginliği ile orijinal bir eser hüviyetindedir. Eser, on bir bâb ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*, klâsik mesnevî düzenine göre tertip edilmiştir:

Ana Bölüm	Geçtiği Beyitler	Beyit Sayısı
-----------	------------------	--------------

Mukaddime	1- 579	579
Konunun İşlendiği Bölüm	580-2646	2067
Hâtime	2647-2968	322

Eserin “mukaddime”sinde öncelikle Allah’ın isim ve sıfatlarıyla söze başlanır. Âyet ve hadislerden çeşitli iktibaslar yapılarak Allah’ın râzı olduğu, olgunluğa eren kimselerin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulur. Tevhid, münâcât gibi bahislerden sonra Hz. Peygamber’i, Dört halifeyi, diğer sahabeleri ve İmâm-ı Âzam’ı öven kasideler yer alır. Şair, *sebeb-i telîf* başlığına kadar olan beş yüz beyitlik bölümde itikadın temel meseleleri diyebileceğimiz konuları şu başlıklar altında ele alır: Esmâ-i hüsna, rü’yet, nübüvvet, Hz. Peygamber’in faziletleri, mi’raç, fiillerin yaratılması, kaza ve kader, kabir sorgusu, haşır, ölümlerin dirilmesi, amel defterlerinin verilmesi, mîzan, sırat köprüsü, cennetin ve cehennem yaratıldığı ve hâlen var olduğu, meleklerin varlığı, evliyanın kerametinin hak olduğu, Raşit Halifeler’in övgüsü, sadakanın ölümlere faydası, kıyamet alâmetleri, dâbbetü’l- arz’in çıkışı, İsa aleyhisselâm’ın nüzülü, güneşin batıdan doğması, Ye’cüc ve Me’cüc’ün ortaya çıkışı, Yemen’den bir ateşin çıkması, güneş tutulması. Görüleceği üzere müellif, eserinde öncelikle sahip olduğu İslami inançların esasları hükmündeki meseleleri ayrı başlıklar altında anlatarak onları dayanaklarıyla açıklama yoluna gitmiştir.

Eserin giriş bölümünde klâsik mesnevîlerin şekli özelliklerine büyük ölçüde bağlı kalınarak başlangıçta Allah’ın isim ve sıfatlarıyla bezenmiş tevhid, münâcât gibi manzumelere yer verilmiştir. Hz. Peygamber’in ve İmâm-ı Âzam’ın faziletleri na’at ve kaside ile anlatılmıştır.

Eserde, mesnevîlerin bilhassa vaka anlatımına dayalı olanlarında görülen bir özellik olarak tahkiye yolu tutulmuştur. Menkabe, doğu edebiyatlarının genel karakterinde de görüldüğü üzere, edebiyatımızda da tahkiye geleneğinin bir parçası olarak öteden beri önemli bir yere sahiptir. Menkabeler; İslam’ın iyilik, doğruluk, hakikat mesajlarının, din büyüklerinin hikmetlerinin hikâye edildiği kısa, öz, hikmetli anekdotlar, fıkralar olduğundan bu tür metinlerde referans olarak başvurulan birçok ayet ve hadis iktibas göze çarpar (Güzel 1999:17; Tosun 2017:267). Müellif de bunu

Rivâyetdür İmâm-ı Şâfi’iden
Selîmü’s-sadr ol merd-i veliden (772)

Rivâyetdür ki A’miş Ümmü’l-Ahbâr
Muhaddisler şuyûhindandı ol yâr (973)

beyitlerinde görüleceği üzere referanslarını açıkça ifade etmiştir. Buna bağlı

olarak sebep-i telif kısmına kadar olan bölümde Arapça, Farsça kelime ve terkipler yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça ve Farsçaya hâkim bir müellif olan Şemseddîn-i Sivâsî, Arapça kaleme almış olduğu ilk eseri olan “*Hallü Ma‘âkidi’l-Kavâ'id*”ten itibaren bunu ortaya koymuştur. Akıcılığı yakalamış; maksadını nazmın çerçevesi içinde rahat bir söyleyişle eserin genelinde sürdürebilmiştir. Sanatkârca bir üsluptan bahsedilemese de halkı irşat etme ve dinin esaslarını anlatma gayesini mihver edinen Şemseddîn-i Sivâsî- eserlerinin birçoğunda olduğu gibi- yalın, açık ve anlaşılır bir dili tercih etmiştir denebilir. Eserin bütününde bir sohbet edası vardır. “Ey cân, cânum” gibi dostça hitaplardan âdetâ kendi bağlılarına nasihat eden bir mürşidin sesi duyulur. Müellif, işleyeceği konuyla ilgili bir hikâye anlatacaksa, ayet veya hadis iktibas edecekse buna dair açıklama yapmıştır:

Ebû Yûsuf rivâyet eyler ol yâr
Hısâlınden o şahuñ diñle aħbâr (694)

İşit bunı Şüreyk eyler rivâyet
Ki kılmış bize Nu‘mân’dan hikâyet (1854)

Eserden örneklere geçmeden önce kavram çerçevesini çizebilmek için bazı terimlerin açıklanması yerinde olacaktır. Bahsin bu safhasında karşımıza iki ana başlık çıkar: Ehl-i Sünnet ve ehl-i bid‘at.

Ehl-i Sünnet, ehlü’s-sünne ve’l-cemâ’a (ehl-i sünnet ve’l-cemâ’at) tabirinin kısaltılmış şeklidir. (Yavuz 1994:525). Buradaki sünnet, Hz. Muhammed’in sünnetini, dinin sosyal hayat içerisindeki tatbikatını ifade ederken; cemâat ise başta dört halife olmak üzere sahabelerin, daha sonra müctehid İslam âlimlerinin sünneti referans alarak dinin temel meselelerinde takip ettikleri yolu, usulü ifade etmektedir. Şeyhülislam İbn Kemal (ö.1533)’e göre ehl-i sünnet ve’l-cemâ’at veya diğer bir tabir ile Ehl-i Hakk’ın tanımı şöyledir: “İtikâd-ı zâhir ile sünnet üzere hareket eden, Rasûlullah(sav)’in cemaatı (sahabesi) yolunda gidenlere Ehl-i Hakk ve Ehl-i Sünnet denir. Bu adlandırma kimi zaman –kullanılan veznin veya en az çabanın gerektirmesiyle- kısaca sünnet cemâat kelimeleriyle karşımıza çıkmaktadır. *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eserde de

O yolun nâmıdur Sünnet Cemâ‘at
Gerekdür gireler bu yola ümmet (138)

Diyem Sünnet Cemâ‘atden ‘alâmet
‘Alâmetle giden çekmez garâmet (195)

Bu söze muhkem eyle i‘tikâdı
Ki budur dîn-i İslâm’uñ ‘imâdı (196)

Kabül itdük şehâ Sünnet Cemâ'at
Yolın kim ol imiş râh-ı hidâyet (1853)

gibi birçok beyitte ümmetin tâbi olup girmesi gereken asıl yolun Ehl-i sünnet olduğu belirtilmiştir. Hicri I. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlayan ve IV. yüzyılda teşekkülünü tamamlayan Ehl-i sünnet, Kur'an'a ve Sünnet'e uyulması gerektiğini kabul edip akli nakle tabi kılmakla diğer mezheplere göre isabetli yolu tercih eden ana mezheptir. Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasına tesir eden âlimlerin en önemlisi Ebu Hanîfe'dir (Yavuz 1994: 529). Ehl-i sünnet anlayışının karşısında ise ehl-i bid'at adıyla tarif edilen zümre yer almaktadır. Bu terimin ortaya çıkışındaki temel nokta, sünnetin terk edilmesidir. Buna göre ehl-i bid'at veya bunun kısaltılmış bir şekli olarak bid'at, akli esas alıp nasları te'vil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyen kişi veya zümreler anlamında kullanılmıştır (Yavuz 1994: 501; Ocak 2011: 251-263). Ehl-i sünnet'e muhâlefet edip, zahiri terk edenlere "taife-i muhâlifin", "ehl-i dalâlet" gibi isimler de verilmektedir (Dalkıran 1996: 76-77, Düzenli 2005: 278). Ehl-i bid'atın umumi vasıflarını dört temel başlıkta özetlemek mümkündür: a) Nasların ruhuna ve İslam'ın temel yönelişlerine vâkıf olmamak veya yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp nasları uzak yorumlarla te'vile tabi tutmak b) Ashâb-ı kirâma değer vermemek c) Hz. Peygamber (sav)'in kavli ve fiili sünnetine karşı olumsuz bir tavır takınmak. d) Ashaptan itibaren oluşan çoğunluğun (cemâat, cumhûr-i müslimîn) din anlayışından kopup ayrılmak (Yavuz 1994:503). Bu bağlamda tarihî süreçte farklı isimlerle karşımıza çıkan ve "ehl-i bid'at" olarak nitelendirilen fırkalardan bazıları şöyle sıralanabilir: Havâric, Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye, Mu'tezile, Müşebbihe, Mücessime, Cebriyye, İbâhiyye, Râfıza (Şîa). Bu fırkalar ehl-i bid'at tarifi içerisinde değerlendirilen fırkalar/zümreler olmuşlardır. Ayrıca kimi zaman çerçeve daha da genişletilmiş ve bu adlandırma içerisine Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiği gibi zenâdika/zındık, mülhid, ilhad vb. gibi kavramlar ve bu kavramlarla nitelendirilen Hurûfiler, Kalenderiler, Bektaşiler, ışık zümreleri de dâhil edilmiştir (Ocak 2011:251).

Osmanlı Devleti'nde, kuruluş devrinden yükselme devrine kadar geçen zamanda tasavvufi merkezler ve zümreler halkın moral ve motivasyonunu güçlendiren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta tekke ile yan yana, hatta birlikte hareket eden Osmanlı medresesi, XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra tekke İslâmına karşı yer yer te'dip ve takip hareketleriyle belirli bir mücadelenin içinde olmuştur (Ocak'tan aktaran Düzenli 2005: 260). XVI. yüzyılın ilk yarısında (1500-1566) iyice gün yüzüne çıkan bu

karşılaşmada, ilmiye mensuplarının, bir kısım tasavvufi konularda meşâyihden farklı düşünmekle birlikte, yine de genel manada tercihlerini tasavvufi anlayıştan yana koydukları söylenebilir (Öngören 2000:342, Düzenli 2005:260). XVI. yüzyılda hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle birlikte dinî düşünce sahasında aykırı/farklı görüşlerin yükselişe geçmesi arasında bir paralellik olduğu da görülmektedir. Kendi toprağı içerisindeki bâtinî zümreleri, saltanatlarının devam etmesi için birer “*ileri karakol gibi*” kullanan (Gündüz 2019:143) Safevîlerin Anadolu'da yürüttükleri Şii propagandası XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran çatışmasının siyasi, sosyal ve dinî zemininin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Şah İsmail'in izlediğı siyaset içerisinde Râfizilik, âdeta Osmanlı Devleti'ni yıkmak için kullanılan bir silah gibidir (Refik1932: 24). Devlet yöneticileri ve ulemâ, Ehl-i sünnet dışı akımlara karşı siyasi ve ilmî seviyede mücadele etmişlerdir. Osmanlı Sultanları, devletin siyasi ve dinî yapısında merkezileşme eğilimi içerisine girmişler, bilhassa yıkıcı Şii faaliyetleri karşısında devletin resmî ideolojisi olan Sünniliğı pekiştirmeye ağırlık vermişlerdir (Önal 2018:1258-1267). Özellikle XVI. yüzyılda şeyhülislamlık yapmış olanlardan akâid-kelem sahasında hazırladığı risalelerle, Rafiziliğe güçlü tenkitler yönelten İbn Kemal; dinî düşüncenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atan, “Kızılbaşlar” olarak nitelendirilen zümrelere karşı, Anadolu'da Safevî taraftarları hakkında verdiği fetvalarıyla bilinen Ebussuûd Efendi (ö. 1574) öne çıkan şahsiyetlerdir. Özellikle hazırladığı kanunnameler, yetiştirdiğı birçok âlim ve fetvalarıyla ilmiye sınıfını daha güçlü hâle getiren Ebussuûd Efendi, eserleri ve fetvalarıyla Ehl-i Sünnet olmanın zıddı olarak zındıklık, mülhidlik ve bid'at kavramları üzerinde durmuştur. Devletin resmî düşüncesine karşı çıkan fikirleri bertaraf etmek üzere kurulan medreselerde yetişen ulemânın Selçuklular zamanında Nizamiye Medreseleri ile Bâtiniliğe karşı ciddi bir mücadele içinde olduğunu (Gündüz 2019:11), Osmanlılarda da medreseler eliyle ilmî/aklı; tekkeler tarafından ise kalbî/hissî mücadelenin artarak devam ettiğini görmekteyiz. Denebilir ki, bu mücadele özellikle XVI. yüzyılda âdeta bir dinin hâkim itikâdi anlayışını koruma ve devamlılığını sağlama refleksine dönüşmüştür. Yoksa devletin genel yaklaşımı, yüzyıllar boyu Bektaşî, Mevlevî, Rifâî, Kâdirî, Nakşibendî, Ekberî, Bayramî vb. tarikatların kendi âyin ve erkânını hayata geçirme fırsat ve imkânını verme şeklinde gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı'dan akt. Gündüz 2019:47).

İlmî metinlerde olduğu kadar yüzyılın edebî metinlerine de yansıyan bu mücadelenin örneklerini Şemseddin-i Sivâsî'nin eserinde de görüyoruz. Şemseddin-i Sivâsî, Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikatlardan biri olarak gelişen Halvetî tarikatının dört kolundan biri olan Şemsiyye'nin kurucusudur. Vaizlik, irşat faaliyetleri ve ilmî çalışmalarıyla temayüz eden; aynı zamanda bir

tarikât kolunun müessisi olan Şemseddîn-i Sivâsî'nin Ehl-i sünnet haricinde kalan fırkalara/zümrelere/anlayışlara şuurlu bir tutumla karşı çıktığını, reddiye yazdığını söyleyebiliriz.

Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam'da ilk beyitler Allah'ın sıfatlarına ve isimlerine hasredilmiş; ondan sonra Hz. Peygamber'in ve sahabeler övülmüştür.

Husûsâ çâr-yâr-ı pür-kerâmet
İşitdük çekdiler envâ'-ı zahmet (111)

Düzetdiler bizim-çün bir ulu râh
Ki olmaya bu cavkdan kimse güm-râh (112)

Ta'assub çeşmi-le her kim ki bakdı
O dînin külhan-ı fark içre yakdı (117)

Revâfızdan olısar yâ Havâric
Gurûh-ı nâciyâtdan şöyle hâric (118)

Biri ashâbı sevmez biri âlin
Ne hâlin fehmi iderler ne me'âlin (119)

İlâhî âl ü ashâbıyla cem'â
Bizi haşr it budur maksûd u mermâ (120)

Bu beyitlerde müellif; keramet sahibi dört dost olarak nitelendirdiği Râşit halifelerin ümmet için türlü sıkıntılar çekerek yüce bir yol inşa ettiklerini ve bu yoldan çıkılmaması gerektiğini belirtir. Bu kutlu yola taassup ile bakan kişinin dinini ayrılık ateşiyle yakıp yıkacağını beyan eder. Böyle hareket edenlerin ise ya Rafizîler'den ya da Haricîler'den olabileceğini, onlardan birtakımının sahabeleri, diğer bölüğünün ise Hz. Peygamber'in ailesi ve soyunu sevmeyen kimseler olduklarını ifade eder. Hz. Peygamber'in ailesi ve ashâbıyla ahirette haşrolunmak istediğini belirterek sözlerini dua ile tamamlar.

Revâfız bâtılın koyma kulaga
Ne lâyük hem-dem olursın kelâga (384)

Bulardan râziyam dirken o Rahmân
Ne cür'etdür olara bugz u udvân (385)

- Bulara deđdi mihrâb-ı hilâfet
Virildi bunlara rüşd ü hidâyet (388)
- Muhabbet eylemek bu Çâr Yâr'e
Muhabbetdür Resûl-i Kirdigâr'e (389)
- Bulardan birisine olsa bugzuñ
Ne nefleñ ola makbûl ü ne farzuñ (390)
- Revâfız fırkası ol cünd-i hızlân
Kad istevlâ 'aleyhim hizbi şeytân (391)

Bu beyitlerde Rafıziler fırkasının sözleri bâtıl olarak nitelendirilerek yaban kargası ile arkadaşlığın uygun olmadığı belirtilmiştir. Allah'ın razı olduğunu bildirdiği dört raşid halifeye buğz ve düşmanlık etmenin büyük bir cüret olduğunu ifade eder. Bu kişilere muhabbet beslemenin aynen Hz. Peygamber'e muhabbet beslemek olduğunu, düşmanlık etmenin ise kişinin nafîle olsun, farz olsun hiçbir ibadetinin kabul edilmeyeceği manasına geldiğini iddia eder. Tenkidini şiddetlendirerek Râfızileri Allah'ın yardımından uzak kalmış bir fırka, şeytanlar grubunun kapladığı bir bölük olarak tarif eder.⁴

Mukaddime başlığını taşıyan ve tenkitli metnimizin 121-196. beyitler arasındaki kısımda,

- Elâ ey sâlik-i râh-ı hakikat
Çü kıldun râh-ı İslâm'a azîmet (121)
- Muhammed ol şeh-i cünd-i hidâyet
Çü oldı kâfile-sâlâr-ı ümmet (125)
- Sülûk eyle sırât-ı müstakîme
Sakın meyl itme her râh-ı sakîme (127)
- 'Akâ'iddür çü İslâm'ın esâsı
Bu muhkem olmasa olmaz bekâsı (135)
- 'Akîde olmasa pâk ü mutahhar
Heb a'mâl olısar merdûd u ebter (136)

⁴ Burada Kur'an-ı Kerim'deki şu ayete gönderme yapıldığı söylenebilir: "“Andolsun, Kur'an bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir.” (Furkan Suresi 25/29).

O yoluñ nâmıdur Sünnet Cemâ'at
Gerekdür gireler bu yola ümmet (138)

diyerek hususi olarak Allah yoluna girerek Onun rızasını kazanma gayesiyle çalışanlara, umumi olarak da İlahi mesaja muhatap olan insanların bütününe, doğru yola girip o yolda gitmek, hatalı yollara meyletmemek icap ettiğini belirtir. Başka bir ifadeyle doğru yoldan ayrılmadan ve bozuk yollara sapmadan İslam dininin inanç esaslarına bağlı kalmak gerektiğini ifade eder. Hz. Muhammed'in hidayet yolunun rehberi ve ümmetin önderi olduğunu beyan eder. Kişinin dinî inancının sağlam ve doğru olması gerektiğini, aksi hâlde bütün amellerinin reddedileceğini ve boşa gideceğini belirtir. Ümmetin tâbi olması gereken yolun adının ise Ehl-i sünnet ve'l-cemâat olduğunu kaydeder.

Anuñ-çün şaşdı bundan nice firka
... (144)

Kimisi İ'tizâl ü kimi Rafza
... (145)

Kimi Cebrî kimi oldu İbâhî
... (146)

Velî Sünnet Cemâ'at yolu yârâ
Bu işlerden kamu eyler teberrâ (148)

Gel imdi sâlikâ Sünnet Cemâ'at
Yolın elden koma eyle ri'âyet (182)

beyitlerinde ise nice firkanın doğru yoldan saptığını belirterek Ehl-i Sünnet dairesinin dışında gördüğü zümrelerin bir kısmını ismen sayar. Bu zümreler; İ'tizâl yani Mu'tezile, Cebriye, İbâhiyye, Râfiziyye olarak belirtilir. Farklı yerlerde de isimleri geçen bu zümrelerin ortak vasfı, ehl-i bid'at tarifine dâhil olmalarıdır. Burada müellifin bâtil inanışa sahip fırkalardan bahsederken "teberrâ" kelimesini kullanmış olması dikkat çekicidir. Sözlükte "hastalıktan kurtulup şifa bulmak; sevilmeyen biriyle ilgiyi kesip ondan uzaklaşmak" anlamlarındaki teberrâ/teberrî (berâet) kelimesi terim olarak "İmâmiyye Şiâsi'nin devlet başkanlığı, dolayısıyla siyasi hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünmeyen kişi ve zümrelerle ilişkisini kesmesi" anlamına gelmektedir (Öz 2011:214). Diğer bâtil fırkalarla ilişkiyi kesmeyi tavsiye eden müellifin bu kelimeyi şuurlu bir şekilde tercih ettiğini düşünüyoruz. Şair, Allah yoluna girmiş olanlara da Ehl-i Sünnet anlayışını doğru adres olarak gösterir.

Ki ümmet yetmiş üç fırka olısar
Kamusı düzaha lâyıık geliser (153)

Velî bu cümleden bir fırka ancak
Olara olmaya düzahda mülhak (154)

Velî şunlar ki şer'a yapışupdı
Özin Qur'an ipine tapışupdı (414)

beyitleriyle de ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan yalnızca birinin kurtuluşa ereceğini, cehenneme girmeyeceğini bildiren hadise gönderme yapılmıştır. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dinine yapışan ve kendisini Kur'an'ın ipine teslim edenlerin kurtuluşa erebileceğini ifade eder.

Ebû Mansûr a'nî Mâtürîdî
Bu mezheb içre ol dehrün feridi (178)

Dahı hem Bû'l-Hasen kim Eş'arîdür
Bu meydânın o dahı serveridür (179)

Bu beyitlerde ise Ehl-i Sünnet'in itikattaki imamları olan İmâm-ı Mâtürîdî (ö. 944)'nin Hanefî mezhebi içindeki en seçkin kişi olduğu ifade edilirken İmâm-ı Eş'arî (ö. 935-936)'den de övgüyle bahsedilir.

Velî bir kavm olupdur şimdi zâhir
Melâhî vü ma'âsîde mücâhir (300)

Hayâsuzlar iderler keşf-i 'avret
Bu kubhını sayar ayn-ı 'ibâdet (301)

Işıklardur ki takvâdan mu'arrâ
Edebsüzler ki sünnetden müberrâ (302)

Ĥavâriclerdür ez-Sünnet Cemâ'at
Revâfizlardurur ol cavk-ı nekbet (303)

Be-gâhî cem' olur ol cünd-i deccâl
Üşerler üstine erzâl u cühhâl (304)

Def ü düblek nefir ü dahı nâkûs
Zil ü hem var celâcil karn-ı câmûs (305)

Bu hey'etle gezerler şeh'r ü bâzâr
Hudâ vü hem Resûli ola bîzâr (306)

Özellikle Işıklar, Hâriciler, Rafiziler gibi fırkaların tenkit edildiği “Takrîb” başlıklı bölümde Allah’a isyan ederek dinlerini eğlenceye, oyuna çeviren kimselerin ortaya çıktığını ifade eder. Hâricilerin Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'e tâbi olmayanlar, Râfizilerin ise kötü, uğursuz bir yolun müntesipleri olduklarını söyler. Daha sonra tenkidini şiddetlendirerek bu yola tâbi olanları deccalin askerleri olarak nitelendirir. Burada yerleşik düzene, halkın genel yaşayışına aykırı hareket etmeyi ilke hâline getiren Melâmîler ile özellikle Kalenderîler'e gönderme yapılmıştır. Kalenderîler halk içerisinde, çarşıda, pazarda genellikle yarı çıplak; bazen de sırtlarına attıkları bir hayvan postuyla dolaşırlardı. Ayrıca yanlarında bulundurdukları bazı aksesuarlarla da- nefir, zil, def, çan, çingirak, teber vb.gibi – farklılık arz ederlerdi (Azamat 2001:253-256). Müellif, bunu ibadet kastıyla yaptığını iddia eden bu zümreleri yerer ve böylesi bir hareket tarzından hem Allah'ın, hem de Resûl'ünün razı olmadığını ifade eder.

Melâmet sûkı içre cimri dellâl
Çıgırur gel hakikatden metâ' al (486)

Şerî'atsuz satarlar halka tāmât
Işıklar mezhebidür bu hurâfât (488)

Yukarıdaki beyitlerde görüleceği üzere; Işıklar zümresini de edepten ve takvadan uzak, melâmet çarşısında hakikate çağırıldığını iddia eden cimri bir tellala benzetir. Onları şeriata uymayan saçma sapan, hurafe dolu sözleri halka satmaya çalışan kişiler olarak vâsf eder.

Bu da'vâyı ider ol cavk-ı kallâş
Ki ola şeyhleri Şeyh Hâcî Bektâş (308)

Fe-hâşâ ol veliden ki o fırka
Aña mensûb ola zî-cehl ü hırka (309)

Dahı şol söz dir imiş kavm-i nâşî
Ki nakl itmekden eyler dil tehâşî (310)

Salât ü savm u hem hacc ü zekâtı
Ne ki var dîn-i İslâmda sılâtı (311)

Bagışlamış bize dir Hâcî Bektâş
Zihî kavm-i dalâlet cünd-i fahhâş (312)

Hudâ'nuñ n'ihyâcı var namâza
Hemîn düşmek gerek dir kul niyâza (313)

Dahı dirlermiş ol kavm-i dalâlet
Ne var oldıysa bu emr-i 'ibâdet (314)

Hemîn bir itmek ile kurtılır kul
Sefihlerdür olan 'ömrince meşgûl (315)

Bu sözler cümlesi küfr ü şekâdur
Diyen zındık ü mülhiddür hatâdur (316)

Bu beyitleri Bektâşîliğe hasreden müellif, dikkat çekici bir ayırım yapar. Bu tarikate bağlı olduklarını söyleyenlerin, o yolun pîri Hacı Bektâş-ı Velî ile bir alâkalarının bulunmadığını ifade eder. Bu kişileri dalâlet ehli, yani doğru yoldan sapan, her türlü kötülüğü kendisinde toplamış kimseler olarak nitelendirir. Bu zümreye mensup kimseler, temel İslam vecibeleri arasında yer alan namaz, hac, zekât gibi ibadetleri Hacı Bektaş'ın kendilerine bağışladığını söylemekte; Allah'ın namaza ihtiyacının olmadığını, kulun dua ve niyazla uğraşması gerektiğini iddia etmekte; ayrıca ibadet emrini bir kere yerine getirmekle mükelleften düşeceğini, onunla ömür boyu meşgul olanların akılsız olduğunu ileri sürmektedirler. Müellif, bu sözlerin hepsinin küfür (inkâr) ve uhrevi bedbahtlık, onları söyleyenlerinse zındık ve mülhid (dinsiz, imansız) olduğunu belirtir.

Budur Sünnet Cemâ'atden 'alâmet
İde bu fırkaya bugz u 'adâvet (318)

Anuñ-çün bu mahalde itdüm irâd
Ne takrib var diyü söz itme irâd (319)

Bulara her kim olursa mu'âvin
Münâfıkdur 'aleyh-i la'n-i lâ'in (320)

Valilerin bu kimselerin fiillerini engellemesi ve gidermesi gerektiğini belirten Şemseddin-i Sivâsî, bu fırkayı sevmemenin Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın alâmeti olduğunu anlatır. Bu kimselere yardım edenin münafık olacağını, lânet edicinin lânetinin onun üzerine olduğunu söyler.

2601-2640.beyitler arasındaki fasıl "İmâm-ı Âzam'ın Kabrinin Kerâmeti" bahsine ayrılmıştır. Bu kısımda da Râfîzilerden bahsedilmektedir. 1508'de Şah İsmail'in Bağdat'ı istilasını sırasında Ebû Hanîfe'nin Bağdat'ta bulunan mezarının Râfîziler tarafından tahrip edileceğinin duyulması üzerine Sünnî Müslümanların Ebû Hanîfe'nin bedenine zarar verilmesini engellemek için bir

gece kabrini bozup üstüne sağlam bir duvar yaptıkları, Râfızilerin İmâm'ın bedenini bulmak için çok mezar yıktıkları, ama onu bulamadıkları menkabevi şekilde anlatılmaktadır (Doğan 2021:90-91). Yine eserin 2577.beytinden itibaren "Sultan Süleyman Hân'ın eliyle Bağdat'ın fethinin ve Hz. Numân'ın mezarının ortaya çıkarılması konusunun açıklanması" başlığını taşıyan bölümde M.1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından İmâm-ı Âzam'ın türbesinin bulunup Mimar Sinan'a yeniden yaptırılması izah edilmektedir. Temas etmek istediğimiz son husus ise "İmâm-ı Âzam'ın Kerâmetleri" başlığını taşıyan 3. bapta Ebu Hanife'nin dehriyyenin görüşlerine reddiyesi ve gençliğinde bir dehrî (materyalist) ile olan münazarasıdır. İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eden dehriyye, bir felsefî akım olmasının yanı sıra çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı tezlerin de ortak adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Altıntaş 1994:107). İmâm-ı Âzam'ın hocası olan Hammâd b. Ebû Süleymân'ın (ö. 738) Bağdat'a gelen bir dehrî ile olan münazarasında gerekli cevapları verememesi üzerine İmâm-ı Âzam'ın o şahsın tezlerini akli delillerle çürütmesi anlatılmaktadır. Ebû Hanife'ye aidiyeti kesin olmamakla beraber Ebû Hanife'ye nisbet edilen "*Mücâdele li-ehâdi'd-dehriyyîn*" adlı eser de onun bu konudaki mücadelesine işaret eder. İmâm-ı Âzam Ebû Hanife yaşadığı dönem içerisinde birçok itikadî zümreyle muhatap olmuş ve bu konuda çok ciddi gayret ortaya koymuştur. Bununla birlikte mutedil bir yaklaşım sergileyerek Haricî, Mutezile, Müşebbihe, Cebriyye ve Mürcie gibi mezheplerin iman, İlahî sıfatlar, kader, büyük günah işleyeninin durumu ve tekfir konusu ile ilgili görüşlerini tenkid etmiş; ama Ehl-i Kible'den hiç kimseyi tekfir etmemiştir.

SONUÇ

Çalışmamıza konu olan Şemseddîn-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* isimli mesnevîsi, biyografik nitelikler taşıyan, dinî-tasavvufî mesnevîler içerisinde yer alan din uluları ve evliya menkabeleri kısmına dâhil edilebilecek bir eserdir. Eseri ayrıcalıklı kılan bir husus da, onun İmâm-ı Âzam hakkında yazılan Türkçe menâkıb türü eserler içerisinde yegâne manzum eser olmasıdır. Eserin başından sebep-i telif kısmına kadar mesnevîlerin tertip özelliklerine uygun olarak tevhid, münâcât, Hz. Peygamber'e, onun sahabelerine, din büyüklerine ve İmâm-ı Âzam'a övgüler yer alır. Kelâm, fıkıh, akaid gibi ilimlerle alâkalı bahislere ayrı başlıklar açılmıştır. Eser on bir bâb ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Eserin ana bölümleri olan bâblar ise kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır. Bu fasılların yanı sıra takrib, rivâyet, nakil gibi ara başlıklar da açılmıştır. Bu başlıklar altında Şemseddîn-i Sivâsî, ele alacağı konuyla alâkalı daha önce tefsir, hadis sahalarında yazılmış kaynak kitaplara atıfta

bulunmuş; yer yer hadisleri, sahabe ve tâbiîn neslinin sözlerini referans olarak kullanmıştır. Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetini yazdığı eserleriyle ortaya koyan müellif, *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*'i şuurlu bir tercih olarak halkın anlayabileceği bir dille kaleme almıştır. Müellif, eserini meydana getirirken yüzyıllar boyunca çok güçlü bir gelenek hâlinde edebiyatımızda varlığını sürdüren tahkiye geleneğinden yararlanmışır.

Menkabelerde ele alınan kişi üzerinden idealize edilmiş bir dünya tasavvuru vardır. Dolayısıyla ortaya konulan değer yargıları, toplumun psikolojik karakterini belirlemede de bir ölçüt olarak kullanılabilir. Bu eserlerdeki malzemelerin büyük kısmı ait olduğu dini-tasavvufî anlayışı, tarikat çevrelerinin tarihçesini, fikir ve inanç dünyasının kodlarını bize verir. Müellif, sebep-i telif bölümünde de belirttiği üzere, eserini ağabeyinin tavsiyesi ile Dört Halife'den sonra beşinci bir isim olarak İmâm-ı Âzam'ın hayatını ve faziletlerini anlatmak üzere kaleme almıştır. Şemseddin-i Sivâsî, ehl-i bidat denebilecek akımlara karşı Ehl-i Sünnet anlayışının müdafaasını İslam dininin temel kaynaklarını referans göstererek yapmış bir edebî şahsiyettir. Bunu yaparken de İslam dininin dört fıkıh mezhebinden birisi olan Hanefî mezhebinin kurucusu ve Sünnî fıkının en büyük üstâdı sayılan Ebû Hanîfe'yi seçmesinin şuurlu bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İmâm-ı Âzam, kendi döneminde yoğun olarak devam eden ehl-i bidat fırka, mezhep ve zümrelerine karşı çetin bir mücadele vermiştir. İmâm-ı Âzam, akâid ve kelâma dair görüşleriyle Ehl-i Sünnet akidesinin kurucu şahsiyetidir. Şemseddin-i Sivâsî de telif ettiği *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam* adlı eseriyle İslam'a aykırı bulduğu itikadî anlayışlara, bağlı olduğu mezhebin imamı/müctehidi olan kurucu şahsiyet üzerinden cevap vermiştir. Bu çalışma ile de Şemseddin-i Sivâsî'nin kendi yaşadığı dönemde ve çevrede yaygınlaşan itikadî yozlaşmalara, başta Râfizilik olmak üzere ehl-i bidat anlayışlarına karşı ilmî itiraz ve muhalefeti, eserden seçilen beyitler vasıtasıyla ortaya konulmaya çalışılmışır.

KAYNAKÇA

AKKAYA, Hüseyin (1997). "Şemseddin Sivasi'nin İrşâdü'l-'Avâm Mesnevîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sivas 2003, c. VII, S. II, s. 1-30.

AKSOY, Hasan (2005). "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikati, Eserleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.2.

AKSOY, Hasan (2010). "Şemseddin-i Sivâsî", *DİA*, C.XXXVIII İstanbul: TDV Yay., s.523-526.

ALTINAY, Ahmed Refik (1932). *On Altıncı Asırda Râfizilik ve Bektâşilik* Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, IX/2, s. 31-59.

- ALTINTAŞ, Hayrani (1994). “Dehriyye”, *DİA*, C.IX Ankara: TDV Yay., s.107-109.
- AVCI, Casim (2010). “Tabakât”, *DİA*, C. XXXIX Ankara: TDV Yay., s.297-299.
- AYDIN, Ömer (2019). *Ehl-i Sünnet’in Bâtıniliğe Karşı Tutumu ve Bâtınilik Kavramı Doktora Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi*.
- AZAMAT, Nihat (2001). “Kalenderiyye”, *DİA*, C. XXIV Ankara: TDV Yay., s.253-256.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333/ 1915). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- CHITTICK, William (2019). *Tasavvuf: Kısa Bir Giriş*, (Çev: Turan Koç). İstanbul: İz Yay.
- CEYHAN, Âdem.; KOYUNCU, Fatih (2017). “Dört Halifeye Dair Menkıbeler ve Râfizi’ye Nasihatler”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2017, C.41, S.1, s.
- ÇINAR, Fatih (2020). *Halvetî-Şemsî Şeyhi Receb-i Sivâsî: Şems-i Sivâsî Menâkıbnâmesi (Necmü’l-Hüdâ fî Menâkıbı’ş-Şeyh Şemsüddîn Ebi’s-Senâ)*. İstanbul: Büyüyenay Yay.
- ÇÖM, Erol (2010). *Şemseddîn-i Sivâsî’nin İbret-Nümâ Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDV Yay.
- DURMUŞ, İsmail (2010). “Tabakât”, *DİA*, C. XXXIX Ankara: TDV Yay., s.288-290.
- DÜZENLİ, Pehlul (2005). “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği”, *Marife*, S.3, Kış 2005, s.259-286.
- GÜNDÜZ, İrfan (2019). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999). *Kaygusuz (Alâeddin Gaybî) Abdal Menâkıbnâmesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- KARA, Mustafa (2010). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları: Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*. İstanbul: Dergâh Yay.
- KAYA, Eyyüp Said (2010). “Tabakât”, *DİA*, C. XXXIX Ankara: TDV Yay., s.292-294.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999). “Din ve Düşünce”, *Osmanlı Medeniyeti*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İst., I, 111-112.

- OCAK, Ahmet Yaşar (2012). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri XV.- XVII. Yüzyıllar*, İstanbul: Timaş Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2014). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Âyin ve Erkân-Tarikatlar- Edebiyat- Mimari- İkonografi-Modernizm)* (Haz: Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK Basımevi.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2011). *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Makaleler-Araştırmalar*, İstanbul: Kitap Yayınevi., s.251-263.
- ÖNAL, Recep (2018) "Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Aralık-2018 Cilt:10 S.4 (22) / s.1258-1275*.
- ÖNGÖREN, Reşat (2010). "Tabakât", DİA, C. XXXIX Ankara: TDV Yay., s.295-296.
- ÖNGÖREN, Reşat (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZ, Mustafa (2007). "Rafizîler", DİA, C.XXXIV Ankara: TDV Yay., s.396-397.
- ÖZ, Mustafa (2011). "Teberrî" DİA, C.XL Ankara: TDV Yay., s.214-215.
- RIHTIM, Mehmet (2013). "Yahyâ-yı Şirvânî" DİA, C.XL Ankara: TDV Yay., s.264-266
- ŞAHİN, Haşim (2004). "Menâkıbnâme", DİA, C. XIX Ankara: TDV Yay., s.112-114.
- ŞAHİN, Haşim (2017). *Dervişler ve Sufi Çevreler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TOSUN, Necip (2017). *Doğu'nun Hikâye Kuramı*. İstanbul: Büyüyenay Yay.
- ULUDAĞ, Süleyman (2006). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Kaynaklar-Doktrin-Âyin ve Erkân-Tarikatlar- Edebiyat- Mimari- İkonografi-Modernizm)* (Haz: Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: TTK Basımevi "Nefehâtü'l-Üns", DİA, C. XXXII Ankara: TDV Yay., s.36-37.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1994). "Ehl-i sünnet", DİA, C.10 Ankara: TDV Yay., s.525-530.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1994). "Ehl-i bid'at", DİA, C.10 Ankara: TDV Yay., s.501-505.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2001). *İslam Akâid Sisteminde Gelişmeler İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmâm Mansûri Mâturidî*, (haz. Turhan Yörükân). Ankara: Ötüken Yay.